

Sanda kyrka

Om en bildsten, 2,55 m hög och vid basen 1,30 m bred, som står lutad mot sakristians östra mur, yttrar Sune Lindqvist (Gotlands Bildsteine 2, 1942, s. 109): »Vermutlich enthielt die Randborte eine Runeninschrift», medan P. A. Säve om samma sten antecknat (Reseberättelse 1863, s. 208 f.): »utan all vidare ornering eller inskrift». Vid granskning av stenen 1975 kunde ingen ristning med säkerhet urskiljas, på några ställen, 2 cm innanför kanten möjligen spår av en yttre bårdlinje.

182. Sanda kyrka. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 38

Litteratur: L 1746, S 100, F 207. C. Linnæus, *Iter Gotlandicum* (hs i Linnean Soc., London), s. 405, Öländska och Gothländska resa 1741 (1745), s. 290; G. Wallin, *Analecta Gothlandica* 1 (dep. i Kungl. Bibl.), s. 641, 731; N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 1 (1822), s. 29; J. H. Schröder, *Runographia Gothlandiæ* (1835, diss. Ups., J. N. Cramér), s. 4; P. A. Säve, *Reseberättelse* 1863 (ATA), s. 204 f., *Reseberättelse* 1864 (ATA), s. 301, *Gotländska samlingar* III (hs R 623: 3 i UUB), s. 421 f., samlingen S 170 II (konvolut 59) i UUB; C. Säve, *Brev t. P. A. Säve* 25.12.1863 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 627); H. Pipping, *Runinskrifter undersökta år 1902* (ATA), nr 15; *Kyrkostämmoprotokoll* 16.5.1905 § 2 (avskr. i ATA); Statens Historiska Museum, *Tillväxten 1907* (i *Fornvännen* 1907), s. 246; O. v. Friesen, *Anteckningar* 1934 (UUB), s. 134 f., 185; *Sveriges kyrkor*, Gotland bd 3 (1942), s. 154.

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckningar i *Reseberättelse* 1863, s. 204, R 623: 3, s. 421, S 170 II; H. Pipping, 3 foton 1902 (ATA); H. Faith-Ell foto (toppstycket) 1925 (ATA).

Två delar av en gravsten med runinskrift. Förvaras sedan 1907 i Statens Historiska Museum, inv.nr 13.127: 3.

Det äldsta meddelandet om gravstenen är Linnés av den 14 juli 1741: »På Sanda kyrkiogård låg en Runsten på hwilken lästes [uppteckning]», fig. 40. De två uppteckningarna i G. Wallins *Analecta* är båda avskrifter av Linnés, den på s. 641 överlämnad av Linné själv till Wallin. Fig. 41. Stenen låg alltså då ute på kyrkogården. Av Linnés uppteckning att döma var den ännu hel, dvs. i ett stycke, men tydligen skadad utefter högra sidans nedre hälft. Större delen av det textparti som funnits här saknas nämligen redan i Linnés uppteckning, liksom fallet är med den svårt skadade texten utmed fotändan. Stenen har inte beaktats av C. G. Hilffeling, ej heller av N. J. Ekdahl och icke av J. H. Wallman. Och den omnämnes endast i förbigående i ett par tidiga 1800-talsarbeten, N. H. Sjöborgs *Samlingar för Nordens fornälskare* 1 (1822), s. 29, samt en av gotlänningen J. N. Cramér försvarad dissertation 1835, men ingen av författarna torde ha varit på platsen. Detsamma gäller givetvis J. G. Liljegren (L 1746: »Sanda kyrkogård»), som hänvisar till den tryckta utgåvan av Linnés resa. När Carl Säve 1859 ger ut *Gutniska Urkunder*, anger han stenen (S 100) »icke återfunnen». Förklaringen till det negativa resultatet av efterforskningen ger P. A. Säve (R 623: 3, s. 421): »... i tvenne stycken, illa skadad (sednast hos Majoren o. Riddaren O. af Klint vid Bäckstäde, dit den nyl. var släpad och afrundad till trappsten), nu (1863 [den 5 november]) liggande lös på Sanda kyrkogård.» Bäckstäde ligger 1 km ONO om kyrkan. Det var troligen i samband med denna sekundära användning av hällen, som den blivit sönderslagen och förlorat ett mellanparti, förutom att den blivit »afrundad» i huvudändans hörn. 1902 antecknar H. Pipping: »Flyttades från kyrkogårdsmuren till materialbodsväggen». Där uppställdes delarna vid sidan av G 183. 1907 införlivades de tre runmonumenten G 181–183 med Statens Historiska Museums samlingar (inv.nr 13.127: 2–4). Se härom G 181. O. v. Friesens granskning 1934 skedde alltså i museet.

Kalksten. Av stenen återstår två större stycken, huvudändan och fotändan, medan ett mindre mellanstycke har gått förlorat. Den är också kantskadad, särskilt i hörnen och utefter högra långsidan och fotändan. Stenytan är gropig och trampsliten. Övre delen är 0,71 m lång, 1,03 m bred, nedre delens största längd är 1,10 m, bredden 0,96 m, tjockleken ca 18 cm. Formen har varit rektangulär med måtten 1,90×1,03 m. Underkanten är hålkälad för inpassning i en kista. Runinskriften har löpt mellan dubbla

*For Sanda Dyrdis gud i luga Verrigum
 på fridom i luga:*
 + BNT-IPR: IB+MIP4 B4: MIT: PITT: 4HIT: V4R4
 IPTIR: 4M4: P4P4R: 4IT: R4F4H: *här i luga*
 + BIP4: P4R4: 4M4: 4H4: IB+MIP4 B4: IB4: V4P4
 V4P4: 4H4: P4T: *här i luga*
 + 4IP4: 4R4: P4M4R: 444: 444: 4A: 4A: 4A: 4A: 4A: 4A
 M4R: 4 B4M4P4R 4M4
*Dyrdis var byggd i luga Verrigum
 i luga Verrigum i luga.*

Fig. 40. G 182. Sanda kyrka. Efter uppteckning av C. Linnæus, Iter Gotlandicum (kopian i UUB), s. 405.

ramlinjer (ovanlig detalj) utefter alla fyra sidorna och dessutom i både vertikal- och horisontalarmarna av det palmettornrade korset mitt på stenen. Slutorden i vänstra långsidans inskrift har ristats innanför ramlinjen. Runorna i kantbandet är 4,5–5 cm höga, i korset 6–7 cm.

Läsföljden kan diskuteras. I de fall datum är utskrivet, brukar detta avsluta texten. Så har också de tidigare granskarna med undantag av Sävje upptecknat denna inskrift, dvs. med vänstra långsidans text (r. 45–103) sist. Svårigheten gäller emellertid var i texten fotändans inskrift (r. 147–168 nedan) har haft sin plats, i omedelbar följd efter huvudändans och högra långsidans inskrift (r. 1–44) eller sist, efter texten i korsarmarna (r. 104–146). Att den rätta läsordningen inte säkert kan fastslås, beror främst på att den högra långsidans nedre del är förstörd. Nedanstående version har valts som den enligt min mening innehållsmässigt mest troliga, först uppgifterna om gravläggningen och den döde, så dödsdatum, sist bönen för den dödes själ i relation till andra kristna själar.

Inskrift (supplerad efter Linné):

+ butaipr	· i	beligabo	+ lit	pina	sta[in]	ķera	+ ifir	: olaf	: sin	: h ...	+ i	pu	ari	: pa	uar	:	
5	10	15	20	25	30	35	40	45	50	55							
ha	: hal	[: sun]	uṭahr	: h	: og	: lahr	: l	: brimstafr	: i	si ...	uṭu	rapu	i	-afluni	+ bipin	: firi	+
60	65	70	75	80	85	90	95	100	105	110							
o[laafs	: s]	ial	+ i	beligabo		ķup	ķ[efi	: siali	: pin	...	...	- -	: mip	alu-	kr-snum	: sialum	:
115	120	125	130	135	140	145	150	155	160	165							

»Botaidd i Bällingabo lät göra denna sten över Olav, sin (make?) ... I det året var **h** söndag(sruna) och **l** primstav i sjunde raden på (påsk)tavlan. Bedjen för Olavs i Bällingabo själ. Gud give din själ ... med alla kristna själar.»

Till läsningen: Runorna **a**, **n** och **o** har ensidiga bistavar, runan **t** däremot dubbelsidiga med undantag av r. 65 och 90 med ensidig bistav. Runorna **m** och **s** har gotländsk form. Av **l b** återstår bara nedre delen i brottet, runan är säker. 2–3 **ut** visar smärre urfall upptill. Skiljetecknet efter 7 **r** består av en punkt mitt i raden. Intet skiljetecken efter 8 **i**. 10 **e** är tydligt stungen liksom 13 **g**. R. 11–26 är säkra. Skiljetecknet efter 16 **o** är korsformigt liksom efter 32 **a**, 112 **i** och 122 **l**. Inga skiljetecken efter 19 **t** och 23 **a**. R. 27–28 har helt slagits bort med stenens övre högra hörn. 29 **k** saknar övre delen av huvudstaven; det kan inte konstateras, om runan har varit stungen (mellan huvudstav och bistav). 30 **e** är tydligt stungen. R. 31–44

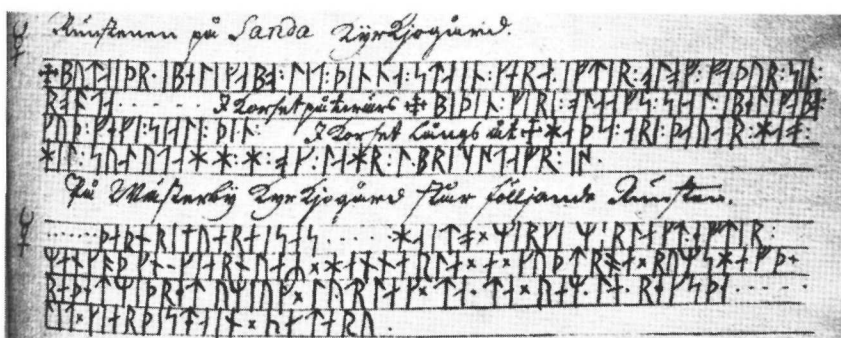

Fig. 41. G 182. Sanda kyrka. G 188. Mästerby kyrka. Efter uppteckningar i G. Wallin, *Analecta* I, s. 641.

är säkra, även 44 **h**. Därefter är runorna bortslagna med det nedre stenstyckets högra kant. Före 45 **i** står ett georgskors med enbart ristad kontur (i det likformade korset före 104 **b** är korsarmarna helt nedbottade). Intet skiljetecken efter 45 **i**. 47 **u** är ej stungen. Före sistnämnda runa finns en lodrät, svängd linje, som möjligen kan vara huggen (felplacerad **i**-runa?), den har inte imålats. Intet skiljetecken efter 47 **u**, ej heller efter 52 **a**. I 60 **l** är bistavens spets avslagen i brottet. Huvudstaven i 64 **u** är också bortslagen. R. 65 är en **t**-runa med ensidig bistav, runan är icke, som kunde förväntas, stungen; samma form har r. 90. 71 **g** är tydligt stungen mellan huvudstav och bistav. R. 77 har i nedre bistaven en mycket liten, grund grop, troligen ej huggen, jfr de tydligt stungna 13 **g** och 128 **g**. 82 **t** är skadad genom urfall på huvudstaven, vänstra bistaven är bevarad; på den högras plats är ytan skadad, här finns nu inga säkra ristningsspår bevarade. Intet skiljetecken efter 86 **i**. Ett litet stycke av huvudstaven i 88 **i** är bortvittrat. Därefter i vitt-ringsskadan utrymme för en runa (**a**?). R. 90 har ensidig **t**-bistav liksom r. 65. Intet skiljetecken efter 91 **u**. 92 **r** är något skadad mitt på huvudstaven och saknar nedersta spetsen av bistaven. Intet säkert skiljetecken efter 95 **u**. Därefter inga spår av runor i slutet av kantbandet. Inskriften fortsätter (96 **i**) innanför bandet med början ovanför 87 **s**. Intet skiljetecken efter 96 **i**. I r. 97 är delar av huvudstaven bevarade, på platsen för väntade **t**-bistavar är en stor vittringsskada, som avlägsnat också toppen av 98 **a**. Intet skiljetecken efter 103 **i**. I bistaven till 106 **p** är en liten, djup skada. 113 **o** saknar nedersta delen av huvudstaven genom brottskadan. 115–116 **aa** är förmodligen skrivfel av upptecknaren för **a**. 121 **a** och 122 **l** är obetydligt skadade genom urfall. 125 **e** är tydligt stungen liksom 128 **g**. Intet skiljetecken efter 131 **o**. Av r. 132–135 återstår bara topparna; de kan utan hinder ha varit **kup k**; däremot kan nu inte avgöras, om **k**-runorna som väntat har varit stungna. Endast spår av ett enstaka tecken i runföljden 136–146, icke identifierbart, är bevarat. R. 147–148 vid fotändan kan ej säkert identifieras. I r. 147 är endast nedre delen av huvudstaven bevarad. Före denna runa finns invid brottet nu inga ristningsspår bevarade. R. 148 har skadats till höger om toppen genom ett urfall, runan kan ha varit **k** eller möjligen **p**, knappast **r** eller **b**. Intet skiljetecken efter 151 **p**, ej heller efter r. 155. Av den sistnämnda återstår bara basen av huvudstaven (**m**); ytan är här svårt skadad. Skadan har också drabbat runföljden 156–160, 156 **k** upptill, r. 158, som av utrymmesskäl och av textsammanhanget att döma torde ha varit **i**, i mellanpartiet, 159 **s** i mellanleden och 160 **n** i nedre delen av huvudstaven. Nedersta delen av 165 **a** är bortslagen men bistaven bevarad. Efter skiljetecknet efter 168 **m** finns en huvudstavliknande linje, troligen huggen (avslutningstecken?); eftersom den är osäker och inte utan vidare relevant i textsammanhanget, har den inte imålats.

Fyra äldre läsningar är autentiska. De visar delvis en annan ordningsföljd. Linné (handskriften jämte Wallins *Analecta* I, s. 641), fig. 40, 41: + **butaipr** : **i** **beligabo** : **lit** : **pinna** : **stain** : **kera** : **iftir** : **olof** : **fapur** : **sin** : **ro -ta** ... | + **bipin** : **firi** : **olaafs** : **sial** : **i** **beligabo** | : **kup** : **fefi** : **siali** : **pin** ... | + **hafs** : **ari** : **pa uar** : **hao** : **hil** : **sunutahh** : **h** : **ok** : **lahr** : **l** : **brimstafr is** ... – P. A. Säve, fig. 42: ... **butaipr** : **i** **belikabo** + **lit** : **pis** ... **s** ... **kera** : **ifir** : **olaf** : **sin** : **f** ... | ... **ari** : **pa uar** : **ha** : **ha** - ... **utahk** : **h** : **og** : **lahr** : **i** : **brimstafr i** - - - **urr -rp** ... | ... **fjun** - - - | + **bipin** : **firi** + - ... **ial** + **i** **be - -gabo** ...; några

Fig. 42. G 182. Sanda kyrka. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1863.

runor i slutet av fotändans skriftband (synbarligen svarande mot r. 163–168) har Säve urskilt som ... s - -ls - : - ... – H. Pipping, fig. 43: [+ b]utaipr · i beligabo + lit : pina sta[i]n gera + ifir : olaf : sin : h ... | ... -bo : mip alu[m] krisnum · sialum : | [ovanför vänstra långsidans band:] hia gupi, dvs. svarande mot runföljden 96–103, + bipin : firi + o[lafs : s]ial + i beligabo | [gup : giefi : selu : pina ...] | + opinkari : pa uar : ha : hal[: sun]udahr : h : og : lahr : l : brimstafr : i fystu rapu teflu (de fem sista runorna har Pipping lokaliserat till skriftbandets hörn). – O. v. Friesen (F 207): + butaipr : i beligabo + lit : pisan stain gera : ifir : olaf : sin : fapur ... | kup : kifi : sailu : pini ... | + bipin : firi : olafs : sial + i beligabo | en : i pi : ari : pa uar : ha : hal : sunutahr : h : ok : lahr : i : brimstafr : i (? pretantu?) rapu : i : ta ... Detta är v. Friesens translittererade text, synbarligen supplerad med hjälp av äldre forskares läsningar. Hans egna uppteckningar är mycket diffusa och delvis omöjliga att reda; av dem framgår emellertid, att han uppmärksammat även fotändans inskrift, som han noterat så: ... r : m - - : alt[um krisnum] : sialum. »Detta behöver granskas än en gång. Stenen står så att ej lätt att läsa.» Beträffande

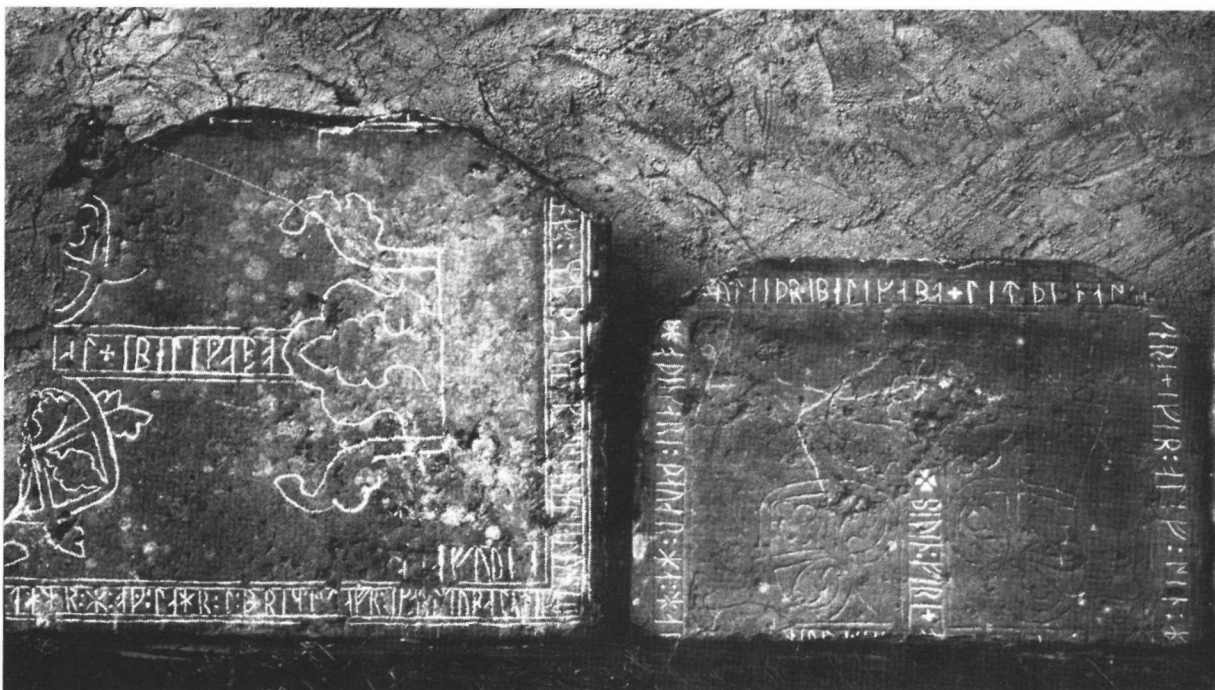

Fig. 43. G 182. Sanda kyrka. Foto H. Pipping 1902.

enskilda runor framgår dock av v. Friesens anteckningar, att han har en från den translittererade texten delvis avvikande läsning: r. 44 »snarast **k**, men runorna här nästan utnötta», 47 **y**, 65 **d** (stungen **t**-runa med ensidig bistav), sammalunda 90 **d**, 87 **s**, 99–103 **fluni**. Foto finns ej.

Av runologiskt intresse är de båda runorna 65 och 90, ovan translittererade **t**. Båda runorna betecknar *d*-ljud till skillnad från inskriftens övriga **t**-runor, som har den traditionella formen med två bistavar och betecknar *t*-ljud. Det förefaller därför som om ristaren avsiktligt har velat skilja de båda ljuden åt även i skrift och för ändamålet fyndigt begagnat de två typerna av **t**-runan som han tydligen kände till. Är antagandet riktigt kunde man givetvis överväga en translitterering av r. 65 och 90 med **d**.

Både *Olafr* och kvinnonamnet *Bot(h)aiðr* hör till de vanligaste på Gotland, om det sistnämnda se G 12 och G 173.

Om ortnamnet **beligabo**, som inte tidigare finns belagt i denna form, noterar H. Pipping 1902: »Enligt benäget meddelande af prosten Uddin i Sanda har i socknen funnits en numera öde gård med namnet *Bällings*, och ännu finnes en myr med namnet *Bällings myr*». *Bällings myr*, »myrmark i Västergarn[!], Sanda», registrerades bland naturnamn i Ortnamnsarkivet i Uppsala så sent som 1932 samtidigt med *Bällings åkar* »i Ojvide, Sanda», jämte upplysningen »förr fanns det en gård med namnet *Bällings*». Gården vet man inte exakt var den har legat, men inskriftens **beligabo** är tvivelsutan identiskt med detta *Bällings*, som också ingår i ett par fastighetsbenämningar på 1700-talskartor i Lantmäteriverkets arkiv. I beskrivningen till skatteläggningsskarta 1752 för Sanda socken, G. Regnell, upprättad 1701 och renoverad 1752, upptages under Ahlands 508 och 510 »2:nne små skogsstycken Bällings jord kallade» och 650 »samfält mark kallad Bellings skog, samfällt med Öjweda, Smiss, Ganna och Petsarfwe». Vidare har en storskifteskarta 1794 av M. I. Lallerius rubriken »Geometrisk Charta öfwer Hemmungs Hemman och Bellings jordar». Av skatteläggningsskartan att döma låg de nämnda fastigheterna 4 500–5 000 alnar, dvs. 3 km, S om Sanda kyrka.

Relationen mellan Botaid och Olav framgår inte klart genom att texten är stympad, men det troligaste är att 44 **h** utgör begynnelse-runan i ett *husbonða*. Om detta ord, som med samma betydelse 'make' förekommer i G 33, se G 3. Vanligen begagnas det osammansatta *bondi*, men vi har dock redan från 1300-talets förra hälft enstaka belägg på *husbondi* i betydelsen 'ähta man', 1335 SD 4, s. 408, 1345 SD 5, s. 476. Också Gotlandslagen (14: 6) ger belägg för ordet i denna betydelse. Gårdsbestämningen till bådas namn styrker antagandet.

Beklagligtvis vet vi inte på grund av skadorna vilket uttryck, som har föregått runföljden 149–168 och som bör ha innehållit syftet med bönen (ord för misskund, nåd, frid, himmelriket e. d.).

Inskriften är självdaterande. Årtalet har dock vållat forskarna huvudbry, framför allt genom att runföljden 87–91 är skadad och delvis svårläst. Carl Säve, följd av v. Friesen, har med utgångspunkt i P. A. Säves bristfälliga läsning gissat att ordningstalet för raden i påsktavlan är **pretantu**, den 13:de, (Carl Säves utförliga resonemang finns anført av P. A. Säve i *Reseberättelse* 1863, s. 205 f.), medan Pipping tycker sig kunna urskilja ett **fystu**, den 1:sta. Linné har läst begynnelse-runan **s**, men därmed slutar hans uppteckning. 87–91 **si** ... **utu** betecknar otvivelaktigt ett *siaundu*, den 7:de. Nasalen är visserligen utelämnad, men så är också fallet i de två beläggen av ortnamnet (**beligabo**). Den sjunde raden på påsktavlan omfattar åren 1308–1335. Här sammanfaller söndagsbokstaven *g* (=söndagsrunan **h**) med gyllentalet 14 (=primstaven, primrunan **l**) år 1324. Detta år var skottår och hade följaktligen två söndagsbokstäver, *a* före skottdagen 24 februari och *g* efter detta datum. Då ristaren nämner endast den senare söndagsbokstaven, är det rimligt att Olavs död har inträffat efter växlingen av söndagsbokstav, som skedde från och med den söndag som följde efter den 24 februari och som år 1324 inföll den 26 februari.

183. Sanda kyrka. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 39

Litteratur: F 210. P. A. Säve, *Reseberättelse* 1863 (ATA), s. 203, 1864 (ATA), s. 300 f., Gotland 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 201; H. Pipping, *Runinskrifter undersökta* 1902 (ATA), nr 14; Kyrkostämmoprotokoll 16.5.1905 § 2 (avskr. i ATA); Statens Historiska Museum, *Tillväxten* 1907 (i *Fornvännen* 1907), s. 246; Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 154.

Äldre avbildningar: H. Pipping, 2 foton 1902 (ATA).

Fragmentarisk gravsten med runinskrift. Förvaras sedan 1907 i Statens Historiska Museum, inv.nr 13.127: 4.

Stenen nämnes första gången av P. A. Säve i dennes reseberättelse 1863: »Runsten (å Sanda k:o-gård), afslagen, förstörd»; några runor finns också skissade. I berättelsen 1864 är Säve något utförligare i beskrivningen: »Runsten (afslagen o. uti 3:ne bitar), lös, på kant stående å kyrkogården, 3: 14 [alnar] l., 1: 19 o. 1: 10 br. samt 5½ tum tjock, — med fina grunda o. svaga runor å ena långsidan samt bredändan (o. stort kors inne på stenen)». Den närmare belägenheten på kyrkogården uppges inte, möjligen var det samma plats, där H. Pipping fann den 1902: »Stod rest mot kyrkogårdsmuren. Flyttades och restes mot en materialbod». Men då återstod bara ett stycke, det största, 1,25 m långt. Med Säves mått räknat (hela stenen ca 2,15 m) skulle de två förlorade styckena ha utgjort en nära meterlång del. Församlingen lämnade 1905 sitt medgivande till det bevarade styckets förvärv till Statens Historiska Museum (se G 181).

Rödaktig, ortoceratitrik kalksten. Svagt trapetsoid form. Längd 1,27, bredd 1,04–0,92 m. Tjocklek 14 cm. Ursprungligen har stenen, av Säves måttuppgifter att döma, varit ca 2,15 m lång och som smalast 85 cm. Baksidan är rå, ingen hålkål för inpassning i kista. Ytan är hårt vittrad och därtill trampsliten, varför den smala, tämligen grunda ristningen, ett 5 cm brett kantband med runskrift jämte stammen till ett kors i stenens mitt, till stora delar är utplånad. Endast några få runor vid inskriftens början samt